

רבי ישראל יעקב זאגין זצ"ל וספרו "הלכות קטנות"

לידתו:

רבינו יעקב זאגין, נולד בעיר פאס¹ שבמרוקו בכ"ו שבט שנת ש"פ² לאלף החמישי, לאביו רבי שמואל שהיה תלמיד חכם מופלג ובעל יחס לגדולי קשטילי"א וחכמיה³, רבי שמואל חיבר ספרים רבים, וביניהם: דבר שמואל ומבקש ה⁴. כמו כן הדפיס את המחזור הראשון לימים נוראים בנוסח הספרדי⁵. אביו היה דרשן גדול⁶ ומפורסם ונודעו בארץ דרשותיו המלהיבות לעבודת ה'.

רבינו התייתם בגיל רך מאביו הגדול, וחינוכו נותר בידי אמו הצדקנית. על דרך חינוכו המיוחדת מעיד בנו רבי משה בשמו בפתיחת ספרו משנת חכמים⁷: "צריך לחנך הנער שיהיה למוד בטהרה ולהפרישו מהתענוגים, ועל טוב יזכר שם אמי מורתי הרבנית המיוחסת מרת שרה תנצב"ה, שהניחני אבא מרי המפורסם מוה"ר שמואל בעל מבקש ה' כבן י"ג שנים, ובן הייתי לאבי רך ויחיד, ואם היות כי אבא מרי הניח ברכה אחריו שהיתה יכולה לפרנס אותי כבן מלכים, היא היתה מאכלת אותי לחם צר, כדי שלא אתלמד בגרגרנות כשאר תינוקות, והיא שעמדה לי כי אף שבאתי בימים, לא הצר לי רוב רוע המאכלים".

ימי נעוריו:

לא ידוע רבות על שנות ילדותו ונעוריו של רבינו, אלא מה שהעיד על עצמו בספריו: זאת היתה לי כי פיקודין נצרת זכות אבותי הקדושים שסייעני לשקוד על דרכי הלימוד⁸. "טוב לי תורת פוך מאלפי זהב וכסף,

¹ לדברי נר המערב עמ' ק"י, נולד רבינו לאביו בעת שגלה מפאס לירושלים להדפיס ספריו, אמנם לדעה זו לא נמצאו סימוכין. ולדעת רוב כותבי ימי הדורות נולד רבינו בפאס, ובספר תולדות חכמי ירושלים לר"א פרומקין הוא מצביע על ליוורנו כמקום לידתו של רבינו, אמנם ראיתו מדברי רבינו כי היה בליוורנו טרם בואו לירושלים אינה מכרעת לגבי מקום לידתו.
² כן מוכח מדברי רבינו בדברי סיומו לשו"ת "הלכות קטנות" בו הוא כותב "היום כ"ו שבט שנת תל"ב הגיעני הי"ת בחמלתו לחמישים ושנים שנה".

³ לשון רבינו בהקדמת ספר הלק"ט. "מזרע המלוכה ומן הפרתמים גלות ירושלים אשר בספרד, אשר גורשו משם, והם יצאו ראשונה לעיר גדולה של חכמים וסופרים פיס יע"א, ומזרעא דאהרן קדישא קאתינא הוא אבי זקנתי הרבנית פאלומבה הגברת תנצב"ה ה"ה הרב הגדול כמוהר"ר יאודה הכהן זלה"ה מזקני קשטילי"ה וחכמיה". ובהקדמתו לספר תחילת חכמה כותב רבינו יחוסו, לגזע מדות גדולי השם ובני תורה אשר הגלו מספרד עם הגולה אשר הגלתה לארצות המערב.

⁴ לשון רבינו בהקדמת ספר הלק"ט. "מזרע המלוכה ומן הפרתמים גלות ירושלים אשר בספרד, אשר גורשו משם, והם יצאו ראשונה לעיר גדולה של חכמים וסופרים פיס יע"א, ומזרעא דאהרן קדישא קאתינא הוא אבי זקנתי הרבנית פאלומבה הגברת תנצב"ה ה"ה הרב הגדול כמוהר"ר יאודה הכהן זלה"ה מזקני קשטילי"ה וחכמיה". ובהקדמתו לספר תחילת חכמה כותב רבינו יחוסו, לגזע מדות גדולי השם ובני תורה אשר הגלו מספרד עם הגולה אשר הגלתה לארצות המערב.

⁵ נדפס לראשונה בשנת ש"ח.

⁶ אביו דרש רוב דרשותיו כשהוכרח מסיבה כלשהיא לעזוב את עירו פאס ולסבב בארצות העולם, כמו שכתב בהקדמת ספרו מבקש ה': "אחרי התעו אותי אלים ממכון שבותי והוכיחוני במישור ימים או עשור, ויקף עלי יסורים של אהבה לארכה ולרחבה, שהם הרהיבוני סבוני גם סבבוני הכוני גם פצעוני על קרבי ועל כרעי כאבי נעקר נעקר ממקום שבותי, ועתה כי ארכו לי הימים בגלות המר הזה טרוד מדחי אל דחי ומפרך אל פרך, וכ"ש בהתעסקות מחשבתי בכל עת באנחות הזמן, ובמה שגזר עלי האלוהים מן הגלות והנדוד בארצות מקצה השמים ועד קצה השמים, אמרתי זאת נחמתי בעניי לקבץ האגורה אחת כל הדרשות שהוצאתי מן הכח אל הפועל וכו'". ועוד כתב שם: "אחר אשר עוונותי גרשוני מהסתפח בנחלת אבותי בבית הכנסת ובית המדרש אשר לאדוני אבי החכם יעקב ז"ל, ולאדוני זקני החכם השלם כמוהר"ר שמואל זלה"ה במדינת פאס יע"א, אמרתי לקבץ מכל מה שדרשתי ברוב עם הדרת מלך וכו'".

⁷ דרך א' במעלת התלמוד, אות ב'.

⁸ מתוך הקדמת רבינו לשו"ת הלק"ט.

חשקה נפשי בתורתו⁹. רבינו ישב ושקד על דברי תורה ויראת השם, אחר זמן מה נטל רבינו את מקל הנדודים לאיטליה שם למד תורה מפי הרב דוד קריגאל¹⁰ שאף השיא לו לאשה את ביתו. באותה תקופה כבר החל רבינו במעשי הפצת התורה וזיכוי הרבים, כשהדפיס כשהוא בן עשרים וחמש שנים בשנת ת"ה בוירונה את ספר עין ישראל על אגדות עין יעקב למסכת ברכות עם תוספות רבי יהודה אריה ממודינא. לאחר שנתיים הדפיס רבינו בשנת ת"ז את ספריו "אורח מישור"¹¹ "ותחילת חכמה"¹², לאחר שנה אחת בשנת ת"ח הדפיס ספר קטן "קיצור דיני קריאת שמע ותפילה". ולאחר שנתיים כבר עסק בהדפסת חיבורו המקיף והכולל על ששה סדרי משנה "עץ החיים"¹³ והצליח לסיים את הדפסת כל כרכיו רק שש שנים מאוחר יותר בשנת תט"ז.

מדהים להבחין בכמות הידע המתגלית ברבינו בהיותו צעיר לימים בשנות העשרים לחייו¹⁴, בהם כתב פירוש מקיף ויסודי על כל סדרי המשנה, ספר עצום בכללי הש"ס והמשניות, ואת רגשת ליבו ביראת השם המתבטאת בספרו אורח מישור בו כותב

⁹ מתוך פתיחת ספרו זכרון לבני ישראל. וראה בדברי בנו המנ"ח בסוף שו"ת הלק"ט ח"ב סימן שי"ח, שכתב דאביו רבינו היה שוקד על תלמודו יומם ולילה, והיו נהירים לו שבילי דתלמודא כשבילי דנהרדעא, וחזר הש"ס בבלי שלש עשרה פעמים, והביאו החיד"א בשו"ג בערכו של רבינו.

¹⁰ לא ידועים פרטים רבים אודותיו. רבינו מביא בשמו דבר בחכמת הגלגול בספרו קרבן מנחה אות ק"ה.
¹¹ הספר נדפס בסוף ספר תחילת חכמה והוא מחולק לד' פרקים: באהבת השם ויראתו, בביטחון, בקדושה ופרישות הראוי לבני ישראל, ועל התשובה, ובסוף וידוי ארוך ותפילה לידבק ביוצרו.

¹² הוספות לספר הכריתות לר"ש מקינון עם חידושים מהמחבר, חלק מן הספר נדפס בשנית כתשובות בשו"ת הלק"ט ח"ב. במשך השנים כתב רבינו הוספות לספרו זה בשם "תוספת טובה" ונדפסו בקובץ באו"י חוברות ק"י וק"א.

¹³ ספר זה נחשב תקופה ארוכה כאחד ממפרשי המשנה החשובים בשורה אחת עם הרע"ב והתוי"ט, וכבר גדולי המחברים בדור שלאחריו מתפלפלים בדבריו. הספר נדפס ע"י חותנו הרב המג"ן בעת שהותו בליוורנו, וכך הוא כותב בספרו קרבן חגיגה: "ואני בתוך הגולה עם ספר עץ החיים שחבר חתני". הספר זכה לתפוצה רבה ורבות דנו בדבריו בעיקר בהלכות שבת בהם חידש בספר חידושים מפליגים. על גינת ורדים כלל ג' סי' ט', טל אורות בורר דל"א א, מוחק ד"ע ב, פעולת צדיק ח"ב סי' פ"ד, ושבת השבת בורר אות כ"ה. ועיין חוות יאיר סי' צ"ד, נשאל דוד לר"ד אופנהיים יו"ד סי' ט"ו, ועיין ביאור הגר"א יו"ד סי' רל"ג סק"ד. וכן חידש במסכת סנהדרין פ"ז מ"ז לענין גילוי השם לעתיד לבוא, ועיין תפא"י שם בועז אות ג'. ובמסכת כלאיים לגבי תפירה בשעטנז (עיין בספרנו ח"ב סי' ל"ד). שו"ת רבי משולם איגרא (אה"ע סי' ה') ועוד.

ספר זה נדפס בשנית בברלין בשנת תע"ז ותוקנו בו טעויות דפוס שלקחה בהם המהדורה הראשונה. בפתיחת סדר זרעים, כותב רבינו: "חיבורי זה מעט המחזיק את המרובה, אשלם תודות לאלוהי ישראל שזיכני לחברו, אוחילה בחסדו אחלה פניו יגמור בעדי, ויזכני ללמוד תורתו הקדושה וללמדה אל כל בני ישראל לשמור ולעשות ולקיים את כל מצוותיו וחוקותיו, לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם". ובסיום הספר כתב רבינו תפילה קצרה: "יה"ר מלפניך ה' אלוהי אבותי שתתן חיבור זה לחן לחדש ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואיו, וילמדו בו עמך ישראל לדעת תורתך, ויתגלגל זכות על ידי כאשר יעדת על ידי חכמך הקדושים, הלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות וכו'".

בפתיחת סדר טהרות חושף רבינו את הקשיים שעמדו לפניו בחיבורו זה והוא כותב: "השבח וההודאה לבורא העולם שעזרני להשלים מלאכה זו, והוא היודע כמה טרדות וטלטולים עברו עלי מיום שהתחלתי עד יום זה שאני כותב בחד כרעא אארעא אחד כרעא אמברא". גם כאן כותב רבינו תפילה כעין מה שכתב בסדר זרעים, והוא מוסיף: "ומלפניך רבון העולם אבקש מחילה סליחה וכפרה על מה שעברתי על רצונך, ואם שגיתי באיזה דבר במלאכתי זאת, עמך אדון הסליחות והרחמים וכו'". למהות אותם טלטולים נחשף הקורא בסוף הספר בו מספר רבינו על פטירת בנו יחידו שמואל באותה תקופה שנקרא ע"ש אביו. והוא מתפלל שיפרהו ה' בבנים הגונים תחתיו.

את סדר קדשים הוציא לאור רבינו באחרונה בשנת תט"ז ובסיום הספר הוא כותב: "כבר כתבתי בסוף סדר טהרות התנצלות שאם ימצא באיזה משנה איזה טעות, לא עלי תלונות הקורא, כי על הזמן אשר לא נתנני השב רוח, כי השביעני טלטולים עד ישוב ה' מחרון אפו ואוכל לשקוד על תורתו". וכאן מגלה רבינו את שאיפת ליבו שמילא כעבור שנתיים מאז: "הוא ברחמי ימלא משאלות ליבי לטובה ויזכני לעלות לארצנו הקדושה ללמוד תורתו הקדושה וללמדה וכו'".

¹⁴ דבר זה בא לידי ביטוי באגרתו של רבי יעקב ששפורטש זצ"ל לרבי יעקב צרפתי בענין החרם שהטיל רבינו כעבור כמה שנים על שבתאי צבי, כותב הר"י ששפורטש: "לא די במה שחירפת וגידפת בזה הסעיף וכתבת, ולא תהיה אח ליעקב עקוב יעקב, מליצה יפה כתרצה, רצה והולכת לבקש ענשה הראוי לה, ותהי נדון על שנינו אני וכמה"ר יעקב חאגיז שזולת בכבודו, כי ידעתי בחכמתו ובחסידותו, ומעשי ידיו בפירוש המשנה הנקרא עץ חיים יוכיחו". (ציצת נובל צבי).

רבינו הנהגות פרישות וקדושה של בעלי מדרגה מופלגים. בתחילת ספרו "עץ החיים" כתב רבינו הקדמה כוללת על דרכי המשנה, שחזרה ונדפסה ברוב מהדורות המשניות המפוארות בהמשך הדורות. כמעט בכל הקדמות ספריו¹⁵ אלו שחיבר בשנות העשרים לחייו, מבטא רבינו את תשוקתו הגדולה לזכות את הרבים ולהרביץ תורה בישראל. תקופה קצרה לפני עלותו לא"י משנת תט"ו שימש רבינו¹⁶ גם כמורה צדק לקהילת פיסה שבאיטליה.

תופס ישיבה בירושלים:

בשנת תרי"ח בערך חפצו בני משפחת וויג"ה האיטלקית, להקים ישיבה בירושלים עיה"ק. רבינו נבחר לעמוד בראשות הישיבה, ולשם כך עלה להסתופף בחצרות ה' בירושלים. הישיבה שכנה בבית המדרש "בית יעקב"¹⁷ שהוקם על ידי האחים פירירה שנים קודם לכן. רבינו נחשב בתקופתו לאחד מאנשי החינוך המזהירים¹⁸, ומפורסמת היתה גישתו המיוחדת לכל תלמיד¹⁹. רבינו גם היה נחשב לבעל הבחנה מיוחדת וידע להכיר מעמדו של כל תלמיד מיד עם הכירו אותו לראשונה²⁰.

¹⁵ ראה הקדמת ספרו הראשון עין ישראל: "ועיניכם הרואות כי לא הוספתי בו אפילו אות אחת, אלא היגיעה והטורח שעמלתי בו להוציא לאור לזכות בו את הרבים, והיה בקראכם בו ובירכתם גם אותי העתירו בעדי לבל יגמור עלי, ויצרף כל מחשבותי לטובה ויפתח ליבי בתורתו". ובהקדמתו לסדר דיני וברכות ק"ש ותפילה כתב רבינו: "העתירו בעדי לה' יאריך ימי בטוב, כדי שאזכה את הרבים כאשר עם לבבי". ובסיום הספר: "תושלב"ע בבית רבי יעקב סאגיס לזכות בו את הרבים".
¹⁶ בשו"ת מים רבים לר"ר מלידולה או"ח סי' ל"ט כותב: "ובקהילה זו ישבו על מדין ועל כסא ההוראה תקיפי דארעא, רבי עזריה פיג'ו ומהר"י חאגיז בעל עץ חיים".

¹⁷ בית מדרש זה היה קיים שנים רבות לאחר פטירת רבינו ויצא ממנו תלמידי חכמים גדולים. ובראשותו עמדו בין השנים רבי חזקיה די סילוה בעל הפר"ח, רבי יונה נבון בעל נחפה בכסף, ורבינו החיד"א, ועוד רבים.

¹⁸ בספר משנת חכמים דרך א' כותב בנו המנ"ח כמה מיסודותיו החינוכיות של אביו, בהם ניכרת הבנתו הפדגוגית המיוחדת. "מי שחנן לו ה"ת בן, ורוצה להיות זוכה בו, כמו שנתחייב לגדלו בתורת ה' ויראתו, אחר שיהיה כבר שית כבר שבע, ולמד תורה נביאים וכתובים, יכניס אותו בלימוד קבע בגמרא עד שיהיה כבן עשרים, ויתמלא כרסו מבקאות ופלפול כמו שנוהגים באשכנז ופולין ורוב טורקיה ואיטליה, והנהגתי מנהג זה בעיה"ק ירושלים תובב"א, כי כך היו נוהגים בגליל העליון צפת עיה"ק תובב"א בזמן מהר"י קארו ז"ל אשר מילא את אותו גליל פה לפה חכמה ודעת ויראת ה'. זהו למי שחננו ה"ת ונתן לו ולבנו הכנה שיהיה דוקא בעל תורה. אבל בכללות הלומדים בת"ת היותר טוב שיעצתי לאבות הבנים והמלמדים הוא, שעד שיהיו בני מצוה יתעסקו עמם בתנ"ך עם פירש"י ז"ל מדרשות ואגדות עם פסקי דינים מההלכות הנצרכות לצורך הנהגת היהדות בעבודה וביראה. ושנים ושלשה ימים בשבוע ללמוד עמם קצת משנה עם פי' רבינו עובדיה ז"ל, ומעט גמרא עם פירש"י ז"ל, וזה יועיל ממה נפשך אם כשיהיה הנער בר מצוה יסכים הוא ואביו שיתמיד בעסק התורה להיותו כלי מקבל לימודה, כבר יש לו התחלות טובות, כי לימוד התנ"ך עם פירש"י בפי' הגמרא, וגם לימוד המשניות עם הפירוש הנזכר הוא מפתח גדול להכנס בו ללמוד ההלכה, ואם אח"כ יצא להסתחר או לאומנות, על כל פנים יהא בקי בתנ"ך ובמדרשים ובסדר הנהגת הדינים שהם נצרכים למי אשר בשם ישראל יכונה, ולא יהיה עם הארץ כל עיקר, שהרי אם בילדותו יתעסק דוקא בגמרא ויניח כל הלימוד הנזכר אזי כשיצא לסחורה או לאומנות ודאי ישכח מה שלמד מן הגמרא גם אותו מעט שלמד מן התנ"ך מחמת שלא החזיק בהם כראוי, ונמצא קרח מכאן ומכאן, וכל זאת ניסיתי בחכמה".

הצלחתו של רבינו בשיטות חינוכו נתפרסמו מאד והצמיחו פירות. וכה כותב על ישיבתו חמיו הר"מ גאלאנטי (ראה אודותיו להלן) "שהישיבה הצליחה ועושה פירות ורבים ממנה בקיאים בש"ס כקוראים את שמע". גם תלמידים שקשה היה עליהם לימודם נשלחו אליו מחו"ל כדי שיעלם על הדרך הישרה. (ראה אגרות ר' שמואל אבוהב לרבינו, ירושלים כרך ה'). ובמקום אחר כותב כי מיום שהגיע רבינו לירושלים נתרבתה אוכלוסייה, ונתישבה העיר וקפצו עליה גדולי ישראל!
¹⁹ רבינו דגל במיעוט בני חבורה בלימוד משותף, וכך כותב גם בנו המנ"ח במשנת חכמים דרך א' אות ד', כמו כן סבר רבינו כי על כל תלמיד ללמוד לפי רמתו שלו תוך דרבון בלתי פוסק לידיעת התורה כולה, ומתוך השקפה זו נבנתה צורת לימוד ישיבתו כדלהלן. הלימוד בישיבה היה מחולק למחלקות קטנות של כחמשה תלמידים כל אחת, לבית המדרש התקבלו רק תלמידים שלמדו מקרא ומשנה ובאו להשתלם בדרכי הגמרא, והיו מתחלקים לשולחנות אחד לברכות עם פירש"י ויסודות ההלכה ושו"ע הנוגעים למסכת זו. כאשר יהיה בקי בכל המסכת עם ההלכות היוצאים ממנה, מעלים את התלמיד לשולחן סדר זמנים הוא כל מסכתות סדר מועד, ולא היה עולה ממנה אלא אחר שיהיה יודע את כל אורח חיים בע"פ! לאחר מכן היה עולה התלמיד לשולחן הלומדים חולין ועבודה זרה וכל הנוגע להם משו"ע יורה דעה, ולא היה עולה משם עד ששואלים אותו באיסור והיתר או בתערובות בכל מקום והוא עונה. ומשם עולים למחלקה הרביעית בה היו לומדים סדר נשים ואבן העזר, וכן כתיבה וספרות לדעת לבטא רעיוניו בכתב והיו להם מלמדים מיוחדים לצורך זה.

באותה תקופה נפטרה אשתו של רבינו²¹ בת רבו ר' דוד קריגאל בדמי ימיה, ובתוך השנה לפטירתה נשא רבינו בזיווג שני את ביתו של רבי משה גלאנטי²² לאשה. מאשה זו נולדו לרבינו בנו רבי משה חאגיז²³ זצ"ל, ובנותיו אשת רבי משה בן חביב²⁴ ואשת רבי חיים מרדכי זאבי²⁵ זצ"ל.

מלחמתו בשבתאות:

באותה העת הורעשה הגולה מבשורת הגאולה של משיח השקר שבתי צבי שהתכונן לבוא לירושלים ולבשר ממנה את בשורת הגאולה, עוד בהיותו בקהיר שלחו אליו רבני ירושלים ובראשם רבינו אזהרה חמורה לבל יהין להתקרב לירושלים ואיימו עליו בחרם²⁶. פעולה זו מנעה את ביאתו של משיח השקר לא"י והטית לב יושבי הארץ אחריו. רבינו גם טרח להלחם בנביא השקר נתן העזתי שתלה עצמו ברבינו, הואיל ולמד אצלו בישיבתו²⁷. רבינו טרח לפרסם קלונו ברבים ולהסיר חסותו ממנו²⁸.

ספריו וחיבוריו:

מדי יום שישי בשבוע היה הרב נותן שאלה אחת לתלמידים, ושאלה אחת לחכמים שביניהם, והיו כותבים באותו יום תשובתה. היה זה כעין מבחן לתלמידים על מידת יכולתם הלימודית. דבר זה נותן הסבר לשתי תופעות. האחת שחלק גדול משאלותיו של רבינו בספרו הלכות קטנות מופיעות כמעט כצורתן בספריהם של גדולי תלמידיו, כחתנו הר"מ בן חביב בשו"ת קול גדול, הר"מ גרמיוזאן בשו"ת משפטי צדק, ומהר"י מולכו בתשובות כת"י המובאות בברכ"י, כיון שעמלו על מענה לשאלות רבים בלמדם אצלו חקקו את תשובותיהם בספרם, גם אם מסקנותיהם לא בהכרח זהות עם מסקנתו של רבינו. גם מובנת ע"פ זה התופעה שספר הלכות קטנות הוא בעל קיטוב קיצוני ברמת השאלות המופיעות בו. ישנם שאלות פשוטות מאד שמרוב פשטות תשובתם לא טרחו לצטטם ולדון בהם בתשובות האחרונים שאחריו, וישנם שאלות הדורשות בקיאות וחריפות רבה כדי לענות עליהן. הדבר נעוץ בכך שבספר נלקטו כל השאלות שנשאלו בבית מדרשו של רבינו ביום השישי, גם השאלות שנשאלו כלל התלמידים שלא כולם היו כבר ברמת לימודים המאפשרת מענה על שאלות קשות. וחלקם הם השאלות שנשאלו החכמים שבבית המדרש מן המחלקות הגבוהות, והם השאלות הקשות יותר שבספר.

²⁰אגרות HUCA כרך 21 עמ' ו.

²¹באגרת ר"ש אבוהב לרבינו מקיץ ת"ט (ירושלים כרך ה') כותב הר"ש אבוהב "אפס כי נמס ליבי בקרבי בשמעי קול שועת פטירת זוגתו המעטירה תנצב"ה וקושי פרידתה מעלי, בעל הנחמות ינחמחו ויעשה לו בית חדש ונכון וכו'".
²²כונה הרב המג"ן, היה האחרון שנקרא בשם מרא דארעא דישאל רובה של ירושלים, ואחריו הסכימו כי לא יקרא עוד איש בתאר זה. הר"מ גלאנטי הרביץ תורה בירושלים שנים רבות, והעמיד תלמידים גדולי תורה, ואצלו גדל הר"מ חגיז לאחר פטירת אביו רבינו. הר"מ גלאנטי נפטר בשם טוב בשנת תמ"ט, והותיר אחריו את חיבוריו אלף המגן זבח השלמים וקרנן הגיגה.

²³נולד לאביו רבינו בירושלים בשנת תל"ב, בהיותו בן שנתיים נפטר אביו רבינו זצ"ל, וגידלו סבו חותנו של רבינו הרב המג"ן, וכן למד תורה מפיו של מהר"א יצחקי זצ"ל. נשא לאשה את בת הרר"מ מלכי שהיה גם חותנו של בעל הפרי חדש. בשנת תמ"ט יצא בשליחות שדרו"ת לחו"ל וחי שם כחמישים שנה, בהם ביקר כמעט בכל קהילות ישראל בעולם ונתייחד עם כל גדולי ישראל. ניהל מלחמות רבות לכבוד שמים עם כל מי שנחשד בעיניו כשייך לכת הש"ץ ונודע במלחמותיו אלו בשער בת רבים. בסוף ימיו בשנת תצ"ח חזר לא"י ונתישב בצפת בה נפטר זקן ושבע ימים כבן תשעים בשנת תק"כ. הותיר אחריו ברכה חיבורים רבים, מן המפורסמים שבהם, לקט הקמ"ח על השו"ע, משנת חכמים, שתי הלחם, אלה המצוות, שפת אמת, וכו'.

²⁴נולד בשנת תי"ד לאביו רבי שלמה מנכדי רבי יוסף נ' חביבא בעל הנימוק"י, בראשית ימיו חי בקושטא והרביץ בה תורה. בשנת תכ"ט עלה לא"י ולמד בישיבתו של רבינו והיה לתלמידו המובהק עד שנשא את ביתו. בשנת ת"ל נסע בשליחות תושבי א"י לגולה ושהה בה עשר שנים, ולאחר שובו בשנת ת"מ כיהן כראשון לציון וראש הישיבה בחיי הרב המג"ן עד שנת תמ"ט בה נסתלק בקיצור ימים בגיל מ"ו. רבינו העריצו מאד (ראה בספרינו ח"א סי' ק"ה, ובגן הלק"ט שם סי' קפ"ה), מהרב"ח גם מזכיר את חותנו רבינו בספריו כמה פעמים (ראה גט פשוט סי' קכ"ט סקל"ו, ותוספות יוהכ"פ ע"ג ב), מספריו שמות בארץ, גט פשוט, קול גדול ועוד.

²⁵היה רבה של חברון. נכדו הוא רבי מיוחס רפאל בכר בעל פרי האדמה.

²⁶רבינו התבטא אז בלגלוג על שבתי צבי ואמר: "מה משיח הוא זה המפחד מן החרם שלי". (פרומקין תוחא"א). ראה עוד אבן התועים עמ' 9 ואילך. וספר משיחי השקר ומתנגדיהם.

²⁷נתן בנימין בן אלישע לוי העזתי נולד בשנת ת"ד, ואביו עזבו בילדותו בידיו של רבנו והפקידו על חינוכו, רבינו אף שידך לו לאשה את ביתו של שמואל ליסבנא גביר מעזה.

²⁸בספר מאורעות צבי מובאת שיחתו הנוקבת של רבינו עם נתן העזתי בבואו אליו לקבל את תמיכתו. ברם ניכר מתוכה שלא ברת סמכא היא.

בנוסף לספרי רבינו שצוינו לעיל היתה תקופה זו בחיי רבינו פוריה מאד והוא חיבר ספרים נוספים כתודה והודאה לקב"ה שהצילו באותה העת ממחלה קשה שחלה בה ובה הוסיפו לו את השם ישראל²⁹. ספר קרבן מנחה נדפס באיזמיר, והוא כולל פנינים רבים בהלכות ואגדות³⁰, ספר פרי חדש על המצוות אשר איננו כיום בידינו, וספר צרור החיים, וספר לחם הפנים על השו"ע שמזכירו רבינו רבות בספר הנוכחי. בעת נסעו לאיטליה להדפיס את ספרו לחם הפנים על ד' חלקי שו"ע בשנת תל"ב נפטר שם רבינו בהיותו בן נ"ד שנים, ומספד רב קשרו לו במותו³¹.

ספר הלכות קטנות ומעמדו:

ספר הלכות קטנות מכיל תרי"ג שאלות בענינים שבד' חלקי השו"ע וענינים שונים. רבינו הכין את הספר לדפוס בחייו כפי שנראה בכמה מקומות, ואף כתב לו הקדמה. עם זאת לא זכה שידפס הספר בחייו והוא נדפס לאחר פטירתו ע"י בנו רבי משה בוינציה בשנת כ"י קד"ש הנ"ה [תס"ד]. מהדורה זו נתעטרה בהסכמת הב"ד של ק"ק ליוורנו, ורבי דוד אופנהיים מפראג שהיה ידידו הקרוב של המני"ח. רבי משה גם כתב הערות לספר תחת הפתיחה אמר המני"ח (משה בן יעקב חגיז). והוסיף כמה שו"ת מעצמו בסוף ח"א של הספר. רבינו כתב ספר זה בקיצור ונימק זאת בתשובתו האחרונה בח"ב. ובמיוחד שספר זה נועד על ידו לחדד את תלמידי ישיבתו בלימודם. דברי רבינו בהלכה נתפרסמו בעיקר אודות ציטוט דבריו באופן קבוע בספר באר היטב לרבי יהודה אשכנזי שנכתב שנים ספורות לאחר צאת ספרו של רבינו לאור עולם ההלכה, אף ללא הבאת דעת החולקים עליו בדרך כלל. אמנם רבים תהו על מעמדו של הספר להלכה בשל העובדה שלא נכתב לצורך הוראת ההלכה לשואל, אלא לחידוד התלמידים. וכ"כ הר"ש לניאדו בשו"ת בית דינו של שלמה סי' ד', שקבלה בידו שאין לסמוך על הוראות רבינו להלכה בלא ראיות מוצקות כיון שלא כתב דבריו להלכה.

עם זאת לגבי תשובות רבינו התמוהות הנוגעות להלכה, בחנו רבים מן הפוסקים את דבריו והשיבו עליו להלכה כפסק ולא כפלפול. הן לגבי תשובתו המחודשת לענין מליחת הבשר בסוכר (ח"א סי' רי"ח), ברכת דיין

²⁹ראה בהקדמת הלק"ט ח"ב: "ואחרי אשר אחרון הכביד והוא חולי רע ומר הגיעני עד שערי מות, וברבים היו עמדי להתפלל בעדי והסבו את שמי, ויקשב ה' וישמע ולא בזה את תפילתם". וכן בשער ספרו קרבן מנחה: "אמר הצעיר יעקב אשר הוסב שמו ישראל וכו', בהיות כי מצאתי עצמי מחויב לה' אלוהי אבותי מכמה חסדים ונפלאות שהגדיל לעשות עמי מיום היותי ועד אשר הוחלתי בחולי מר ויהי עמדי ויעלני ממות לחיים וכו'. מענין לציין שרבינו עצמו כותב שהוסב שמו לשם ישראל ולא יעקב, היינו שבוטל שמו הקודם לחלוטין, וכן בשיר שכתב בסוף ספר קרבן מנחה הוא פותח: נאם ישראל ב"ר שמואל חאגיז. אכן בנו המני"ח צירף את השם שהוסף לו לשמו יעקב כנראה משער ספר הלק"ט.

³⁰בשער בספר כותב רבינו אזהרה מליצית, "אם לא תדע מקור המאמר ותדקדק בפשט הנאמר, לא תטעה במאומה ותהיה ככוסס את האגוזים בקליפתם". אגב, בספר זה ניכרת חכמתו והתמצאותו הגדולה של רבינו בחכמת הטבע, וכן שליטתו בנבכי הדקדוק. בחכמת טבעי החי ראה בספר הלק"ט ח"א תשובה רנ"ה וקרבן מנחה אות רי"ז, ובענינו של הברדלס והפיל (אות ז'). ובחכמת הפיזיקה (אות מ"ד ש"ב וק"ג) ובספר הלק"ט ח"א תשובה קפ"ט. וסיפור נס הסטורי שהיה בזמנו בירושלים (אות ש"מ) ושם (אות שמ"ד) סיפור נס שנענש רשע מן השמים באופן מופלא בוינציה. כן נראתה בקיאותו בטכסיסי מלחמה וקרב (אות שמ"ט) וכן בדברי המדרשים קורות ימי ישראל וחכמת הדקדוק ראה שם.

³¹ראה מדרש האיתמרי לבעל השבט מוסר כמה הספדים שנשאו על רבינו ותיאור הצער הגדול בפטירתו הפתאומית.

האמת בנשואי אשתו (ח"א סי' ז'), שאלה לחכם בקידושין (ח"א סי' כ"ט), או לענין שתית מים ביום הכיפורים (ח"ב סי' רפ"ב) ועוד.

את ההערכה הגדולה לספרו של רבינו ניתן לראות בכך שזמן לא רב אחר יציאת ספרו של רבינו לאור עולם הקדישו שניים מגדולי הדור תשובות רבות בספריהם לדון בדבריו, והם ר' יעקב ריישר בעל השבות יעקב³² ור' עמדין בעל שאלת יעב"ץ.

עם זאת הספר לא נדפס בשלמותו³³ בשנית קצ"ג שנים, עד שהדפיסוהו האחים הורוויץ בקראקא בשנת תרנ"ז. במהדורה זו, הוסיפו האחים הורוויץ ציונים ומראי מקומות לחלק מן התשובות, וכן הוסיפו את תשובתו של חמיו של רבינו בזיו"ש הרב המג"ן מספרו קרבן חגיגה על תשובת רבינו בח"ב סי' י"ד. מהדורה זו זכתה להסכמותיהם של גדולי הדור ביניהם רבי יצחק שמעלקיש בעל הבית יצחק, רבי דב בעריש רפפורט ורבי חיים חזקיהו מדיני בעל השדי חמד, וכן הרבנים לבית הורוויץ³⁴.

מהדורת קראקא צולמה ונדפסה שוב ושוב במשך מאת השנים האחרונות. בחלק מן ההוצאות ניתוספו לה צילום קונטרס לגיטין ממהדורת ויניציה, ובצילום שנת תשד"מ נוספו מפתחות וגם כמה הגהות של הגר"י פערלא בעל הפירוש על הרס"ג.

במהדורה זו עם ביאור "גן הלק"ט" נתחדשו ארבעה חידושים משמעותיים. ראשית, לעיתים רבות שאל רבינו שאלתו ללא הרקע המתבקש להבנתה, ומכאן אלו מקורות היא מוקשית, זאת הואיל ורבינו

³² בשו"ת נשאל דוד לר"י אופנהיים (חו"מ סי' ו') כתב גם שהליץ השבו"י על רבינו כי למד אצלו בצעירותו. ולא מצאתי מקור נוסף לכך שהיה בעל השבו"י תלמידו של רבינו. גם הדבר קשה להאמר שכן רבי יעקב ריישר נולד בשנת ת"ל ד' שנים קודם פטירת רבינו. וכנראה טעות נפלה שם בדבריו, וכונתו לבן רבינו המני"ח שאכן גדל רוב ימיו בארצות אשכנז והעמיד שם תלמידים הרבה, ונתכתב גם עם בעל השבו"י כנראה בספרו.

³³ בשנת תרנ"ה הדפיס רבי בן ציון אלקלעי מירושלים את ספר הלק"ט עם פירוש "הלכה רווחת". במהדורה זו נדפסו רק חלק מצומצם מן התשובות בלבד, עם ביאורו של הרב"צ אלקלעי ז"ל. המחבר היה סגי נהור וכתב את כל ספרו מתוך הזכרון, בהתאם לכך הספר מבוסס רק על השוואת דברי רבינו או פירוקם מתוך ספרי היסוד כגמרא הטו"ש"ע ומפרשיהם העיקריים בחלקם. לכן במהדורה זו השתמשנו בביאור לעיתים רחוקות, המחבר מבאר בדרך כלל דברי רבינו על ידי ציטוט מקורותיו בארוכה, ומשתמש רבות בספרי פוסקי הספרדים שציטטוהו בספריהם, ובעיקר בספרי החיד"א והזכור לאברהם, כמו כן הוא מרבה ליישב קושיות האחרונים בדברי רבינו על ידי הגהת לשונו. ביאורינו נכתב בעיקרו להופיע באופן נפרד ולכלול בתוכו את מקורותיו של בעל הלכה רווחת, אלא שעם הורדת הספר לדפוס הוחלט לשלב בספר אף את פירוש "הלכה רווחת", ומכאן כפילות המקורות לעיתים בין הערות לדבריו של הלכה רווחת, אף שישנם תשובות בהם נותר לבעל הלכה רווחת מקום רב להתגדר בהם. במהדורתנו עובד מחדש ביאור זה, פוסק וקוטע ונפתחו בו אלפי ראשי תיבות לא מצויים, כמו כן הושמטו ממנו תיקוני דפוס בדברי רבינו שתוקנו על ידינו בגוף הטקסט. רבי בן ציון אלקלעי חיבר ספרי עשיר ורש, כסאות למשפט, חמדת ירושלים, ועוד. וכן הצעה לתקנת עגונות, בה דנו גדולי הפוסקים בדורו ונתחברו עליה מספר קונטרסים לחיוב ולשלילה. הרב"צ נפטר בשנת תרע"ג ומנו"כ בירושלים.

³⁴ במהדורת קראקא עשו המדפיסים דבר שלא עמדתי על פשרו. חלק מן התשובות נדפסו באות מוקטנת יותר. לעיתים בחרו המדפיסים להקטין את הוספותיו של המני"ח, אך אין בכך שיטתיות קבועה לעיתים הוגדלו ולעיתים הוקטנו. גם תשובות של רבינו שהופיעו כבר בספרו תחילת חכמה בעניני כללי הפסק הוקטנו. אך יש רבים מן התשובות המוקטנות שאין הסבר ברור מדוע הקטינום מדפיסי קראקא ומה פחיתות נמצא בהם לעומת שאר התשובות, כל תשובות אלו נדפסו במהדורתנו באות הגרילה כשם שנדפסו ע"י המני"ח בדפוס הראשון.

כמו כן במקרה והיו מספר תשובות רצופות המכילות שאלות באותו ענין הממשיכות אחת את רעותה, חברום ואיחדום מדפיסי קראקא זו לזו כתשובה ארוכה המכילה שאלות ותשובות ברצף, ונתנו לה כותרת סימנית אחת. בשל התועלת שנוצרה למעשה מחיבור זה לראות את כל דברי רבינו המשלימים אלו את אלו כמקשה אחת, ולמען לא יעצור הקורא לאחר תשובה אחת ולא ידע כי יש לה המשך בתשובה שלאחריה, בחרתי גם אני במהדורה זו לרוב את צירופיהם של מדפיסי קראקא, אם כי נעשתה הדגשה מיוחדת בתחילת חלק חדש מן התשובות המצורפות המורה על כך שבמקור היתה אמורה תשובה זו לחלוק מקום לעצמה, ונתחברה לשכנותיה.

כן במהדורת קראקא במקום שהיה תיקון הכרחי של המני"ח בדברי אביו שכבר תוקן במהדורה הראשונה, צוין הדבר בסוגר עם כוכב כזה: (*). הואיל ותיקונים אלו מוכרחים המציאות הם בשל חוסר הבנת המשפט ללא השלמות חיוניות אלו, במהדורה זו הושמטו הסוגריים והתיקונים שולבו בתוך לשון המחבר עצמו.

סמך על המעיין שיבין את השאלה מעצמו. בביאורנו הפניתי את המעיין למקורות שעליהם מתבססת שאלת רבינו ומהם נוצרת שאלתו. שנית, בדברי רבינו דנו רבים מן האחרונים בספריהם, השתדלתי לאסוף את כל מה שדובר הן על עצם הנושא בו דן רבינו והן על שיטתו וראיותיו בכל תשובה³⁵, ולעיתים אף הוספתי את דעתי העניה בענין.

ועוד בה שלישיה, נערך מפתח מחודש לתשובות רבינו לפי נושאים על סדר השו"ע בו נסדרו התשובות בשני החלקים יחדיו לפי נושאי ההלכות מאו"ח ועד אה"ע דבר דיבור על אופניו. ואחרון חביב הוספתי ציונים למקורות בהם יוכל המעיין להרחיב את ידיעותיו בנושא הנידון גם בדברים שאינם נוגעים במישרין לדברי רבינו. בטוחני כי כל המעיין בביאור יכיר ויודה כי פנים חדשות באו לכאן.

בדפוסים הקודמים של ספר הלק"ט, צורף לספר ע"י המנ"ח, ספר הלכות נזירות למהריק"ש, וקונטרס לגיטין שכתב רבינו על סדר כתיבת גיטין ושמות אנשים. במהדורה זו הושמטו שתי תוספות אלו³⁶.

בגוף הטקסט של ספר הלכות קטנות לא נערכו כמעט שינויים למעט פיסוק וניקוד בספר כולו³⁷ ותיקוני דפוס הכרחיים המובנים מאליהם. וכן נפתחו ראשי התיבות הנדירים שאינם מקובלים כיום, ונערכה חלוקה בסיסית לקטעים בדבריו. בשל העובדה שלא נמצאו הפרשים משמעותיים בלשון הספר בין שני הדפוסים שנדפס הספר בעבר, ולא היתה בי ההעזה לגעת בעצם לשון הספר אף שהיו לי הוכחות לכך שקימת בו טעות, לכך לא תוקן מאומה בגוף לשון הספר, ובמקרים אלו צוינו הדברים בביאור.

בשיר וקול תודה אודה לאלוקי הרועה אותי מעודי, על כל החסד אשר עשית עמדי, לזכותי להוציא לאור ספר זה, ולברר מקחו של צדיק. על כן שפתי ירננו תהילת אדון כל וליבי יהמה בתפילת הודאה על העבר ותקוה לעתיד, שישוטטו רבים בספר זה ותרבה הדעת, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם.

חובת הכרת הטוב נתונה להורי היקרים, אבי מורי הרה"ג ר' קלמן אריה שליט"א ואמי מורתי מרת חסיה תחי', על חינוכם שזרעו בי בנערותי ומקצת מה שזכיתי נזקף לזכותם. כן אשא תודה וברכה למורי חמי הרה"ג ר' אברהם צבי גולדבלט שליט"א ונו"ב, על העזר

³⁵ במקרים יוצאים מן הכלל, לא בואר דבר ממקורות רבינו ולא נכתבו ציונים כלל. מקרים אלו הם מכמה סיבות. יש שהדברים שכתבם רבינו פשוטים ואין מה להעיר או להוסיף עליהם, וכן הביאור הפוסקים כדעה ברורה ללא חולק, ובמקרים אלו לא הערתי ולא ציינתי דבר. כמו כן בתשובות רבינו הלקוחות מספרו תחילת חכמה על כללי התנאים והאמוראים ודרכיהם בש"ס כמעט ולא העירותי מאומה, הואיל וזהו מקצוע בפני עצמו הדורש לימוד מעמיק והיקף רב בסוגיות רבות, והדברים נדפסו בספר תחילת חכמה ושם מקומם הטבעי. יש מקרים בודדים שדברי רבינו סתומים ובלתי מובנים ולא מצאתי באף ספר שנסה להסבירם, וגם לי ולתלמידי חכמים נוספים עמם נתייעצתי לא היה ביאור מספיק בדבריו, במקרים אלו פרשתי ולא כתבתי דבר. ³⁶ הטעם לדבר, שספר הלכות נזירות למהריק"ש נדפס כיום ברוב פאר בתוך ספר "ערך לחם" שי"ל ע"י מכון מורשה להנחיל – מכון ירושלים בשו"ע יו"ד שבהוצאתם, ואין צורך לכפול את הדברים. והקונטרס לגיטין נשמט הואיל ויש צורך להקבילו למקורות נוספים בענין זה של הגיטין וסדריהם כספר נפרד, ועוד חזון למועד.

³⁷ הספר במקורו עבר פיסוק חלקי מאד, ולפעמים הושמו בו נקודותיים [:] במקומות מסוימים. חלק מאותם סימונים הושמו שלא במקומם, ולעיתים הם שימשו כנראה לסימן ע"י המנ"ח לבית הדפוס להוסיף קטע מסוים שנשמט מכתב היד. במהדורה זו הוחלפו חלק מאותם סימונים בניקוד הנהוג כיום, ובמקומות שהושמו סימנים אלו כסימן לחלוקת הנושאים שנתחלפו בתשובה אחת, הושארו אותם סימנים בצירוף קיטוע אותו ענין לקטע חדש.

והתמיכה בלימוד התורה, ברוחניות ובגשמיות. ולרעיתי מרת **מרים** מנב"ת דומיה תהילה, שלי ושלכם שלה.

תבענה שפתי תהילה למקומות התורה שמבורם שתיתי, והם אשר נטעו בי חשקת התורה ואהבתה, ישיבת **"נחלת הלויים"** בחיפה, שם הצפנתי ונתעשרתי מתורת רבותי הרמי"ם הגאונים שליט"א. וכעת בכולל שע"י ישיבת מיר באחוזת ברכפלד. לראש הישיבה הגאון רבי **נתן צבי פינקל** שליט"א הרועה העומד על העדרים ואומר להם "גדל!" סמל ודוגמא למסירת נפש על התורה והרבצתה. יהא רעוא מן שמיא שיבורך מברכות שמים לבריות גופא ונהורא מעליא להמשיך בפעליו הברוכים להרבות תורה בישראל. ובנו הרה"ג ר' יצחק שליט"א אשר בזכות אחיזתו בפלך החכמה רואה אור ספר זה, בענותנותו ובאצילות דרכיו הונחו היסודות ונגמר הבנין, ברכתי מקרב לב שיזכה לברכה והצלחה בכל מעשה ידיו וכל אשר יעשה יצליח.

תודתי לספריות שנעזרתי בהם במהלך עבודתי זו. בית הספרים הלאומי ירושלים, ספרית "בית יוסף" קרית ספר, אוצר הספרים "דברי מנחם" במודיעין עילית, והמאגרים התורניים "אוצר החכמה", "אוצרות התורה" ובר אילן. כמו כן אודה למכון "זכרון אהרן" והעומדים בראשו, ולה"ר **יונתן בלייער** שליט"א. ובפרט להרב **חיים יצחק פרוש** שליט"א, על סיועו להוצאת הספר לאור.

ובצאתי מן הקדש אשא כפי לקל נורא עלילה, בורא עולם בקנין השלם זה הבנין, וכשם שעזרתני ללמוד ספר זה ולבארו, כן תעזרני ללמוד ולסיים ספרים אחרים וללמדם, לשמור ולעשות, ולא תמוש התורה מפי ומפי זרע זרעי עד עולם.

טבת תשס"ט

נח גדליה קזצ'קוב